

המקרא והמזרח הקדום

'(ולא) יהיה בהם נגף בפקד אתם' (שמות ל 12): המפקד וזיקתו למגפה במקרא על רקע המזרח הקדום

שירה ג' גולני

מפקד אוכלוסין הוא פעולה בסיסית והכרחית עבור כל שלטון מסודר, מן העת העתיקה ועד ימינו. הוא נדרש לשם הסדרת גביית המסים השונים – במוצרים ובתוצרת חקלאית, מס עובד וגיוס לצבא. ברם, במקרא מצויות שתי יחידות ספרותיות נפרדות המציגות את המפקד כגורם למגפה: שמות ל 11–16 ושמואל ב כד 1–25. במאמר זה ייבחנו מקרים אלו, המציגים זיקה בין מניית האוכלוסייה ובין מגפה, על רקע שלל התיאורים העומדים לרשותנו של ביצוע מפקדים במקרא, וכן תוצע בחינה חדשה ומקיפה של כתובים רלוונטיים מישראל הקדומה ומכלל המזרח הקדום. בחינה כוללת זו תאפשר להעריך נכונה את מיקום הכתובים המקראיים המבטאים את זיקת המפקד למגפה בפסיפס המידע העומד לרשותנו על אודות ישראל המקראית ושכנותיה.

א. העדות המקראית על זיקה בין מפקד למגפה

חוק המפקד (שמות ל 11–16)

בשמות ל 11–16 מובא חוק שעניינו הסדרת אופן ביצוע מפקדים בישראל. מוצגת בו דרישה מכל נפקד לתשלום מחצית השקל ככופר נפש, שמטרתו למנוע פגיעת נַגֵּף בעם. הצורך בכופר נפש מודגש ומוזכר ארבע פעמים בששת פסוקי החוק:

* מאמר זה הוא עיבוד של חלקים מעבודת המוסמך: 'מפקד האוכלוסין והמגפה: שמ"ב כ"ד לאור מקורות מן המקרא ומן המזרח הקדום' (האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ח), שכתבתי בהדרכת ד"ר נילי ואזנה. תודתי נתונה לד"ר ואזנה על ההדרכה והליווי בעת כתיבת העבודה וכן בשנים שלאחריה. מאמר זה יצא נשכר מהערותיו המלומדות של ד"ר סטיבן ו' הולווי על טיוטת הרצאה שנתתי בכנס ה-SBL בסן פרנסיסקו בשנת 2011, וכן מהערותיה של ד"ר ענת מנדל-גברוביץ', שאף העמידה לרשותי עותקים של עבודת הדוקטורט שלה ומאמר שלה ושל פרופ' יוסף גרפינקל לפני פרסומו (להלן הערה 8), ותודתי נתונה גם להם. כל הכתוב במאמר זה הוא באחריותי המלאה.

[11] וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: [12] כִּי תֵשָׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וְנָתַנּוּ אִישׁ כֶּפֶר נַפְשׁוֹ לַה' בַּפֶּקֶד אֹתָם וְלֹא יִהְיֶה בָהֶם נֶגֶף בַּפֶּקֶד אֹתָם: [13] זֶה יִתְּנוּ כָל הָעָבֵר עַל הַפְּקָדִים מַחְצִית הַשֶּׁקֶל בַּשֶּׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשֶּׁקֶל מַחְצִית הַשֶּׁקֶל תְּרוּמָה לַה': [14] כָּל הָעָבֵר עַל הַפְּקָדִים מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעְלָה יִתֵּן תְּרוּמַת ה': [15] הָעֹשִׂיר לֹא יִרְבֶּה וְהַדָּל לֹא יִמְעִיט מִמַּחְצִית הַשֶּׁקֶל לְתֵת אֶת תְּרוּמַת ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם: [16] וְלִקְחַתְּ אֶת כֶּסֶף הַכֶּפָּרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אוֹתוֹ עַל עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזִכְרוֹן לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם:

המילים 'ולא יהיה בהם נגף'... (פס' 12) מציינות תכלית: בכל עת שבה יינשא 'ראש בני ישראל לפקדיהם', כלומר בכל עת שייספרו במפקד עליהם לתת כופר נפש לה', פן יהיה בהם נגף.¹ נדמה שישנן שתי דרכים להבין את סכנת הנגף שבמפקד אליבא דשמות ל 12: ראשית, מפקד שאינו מבוצע על פי הכללים הנמסרים בחוק זה, ואך ורק מפקד כזה, מוביל לעונש בדמות נגף; שנית, מפקד באשר הוא טומן בחובו סכנת נגף. אם כן, תנאי חוק המפקד – ובראשם, תשלום כופר הנפש – נועדו להבטיח את הגנת האל על העם מפני סכנת הנגף שגלומה במפקד.

סיפור מפקד דוד (שמואל ב כד ודברי הימים א כא)

סכנת מוות הטמונה במפקד מבוטאת גם ביחידה נוספת בספרות המקראית, ואף ביתר שאת. שמואל ב כד (ומקבילו הלא-מדויק בדה"א כא 1 – כב 1),² הפרק החותם את ספר שמואל, מספר על אודות המפקד שערך דוד מלך ישראל בממלכתו. מפקד זה נחשב

1 כך במפורש בפשיטתא, אך קריאה זו מתבקשת גם בנוסח המסורה וביתר עדי הנוסח. לביטוי 'נש"א ראש' כמה משמעויות, ועריכת מפקד היא אחת מהן. לסקירת המשמעויות ראו HALOT, p. 725, ערך 'נשא'. למבנה 'ולא + יקטול'... כמצוין תכלית ראו גם 'בבאם אל-אֹהֶל מוֹעֵד יִרְחֲצוּ-מִים וְלֹא יָמָתוּ אוֹ בְּגָשָׁתָם אֶל-הַמִּזְבֵּחַ ... וְרָחֲצוּ יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם וְלֹא יָמָתוּ', בפס' 20–21 בפרק זה. לשם העצם 'נגף' ול'מגפה', הקרוב אליו, כמציינים מוות המוני ראו BDB, pp. 619–620, ערך 'נגף'; DCH, V, p. 137, ערך 'מגפה'.

2 דה"א כא משני לשמ"ב כד, שהוא, או גרסה קדומה שלו, הם מקורו – ראו למשל ש' יפת, אמונות ודעות בספר דברי הימים ומקומן בעולם המחשבה המקראית, 'ירושלים תשל"ז', עמ' 123–126; א' רופא, מלאכים במקרא: האמונה במלאכים בישראל לאור מסורות מקראיות², 'ירושלים תשע"ב', עמ' 153–154, 165; A. Rofé, 'Writing, Interpolating and Editing: 2 Samuel 24; 165, 154–153', *Hebrew Bible and Ancient Israel* 3,3 (2014), pp. 317–326; E. Ulrich, 'David, the Plague, and the Angel: 2 Samuel 24 Revisited', in H. Ausloos et al. (eds.), *After Qumran: Old and Modern Editions of the Biblical Texts: The Historical Books* (BETL 246), Leuven–Walpole, MA 2012, pp. 70–71

חטא, ועונשו כבד – מגפת דָּבָר, ³ שהורגת עשרות אלפים בעם. מחקרים רבים נכתבו על אודות מבנהו הפנימי של שמואל ב כד ועל תולדות היווצרותו.⁴ הדיון הנוכחי אינו מושפע מן הדעות השונות ומהנימוקים בעד ונגד אחדותו של הפרק, שכן יהיו תולדותיו של הפרק אשר יהיו, אין עוררין כי פסוקים 1–17 מציגים קשר סיבתי מובהק בין עצם ביצוע המפקד לבין מגפה:

1. כבר בכותרת מוגדר המפקד כתוצאת הסתה של ה' הכועס על ישראל (פס' 1):
'וַיִּסַּף אֶף ה' לַחֲרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּסֹּת אֶת דָּוִד בְּהֶם לֵאמֹר לֹךְ מִנֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת יְהוּדָה'.⁵

3 בפרק משמשות המילים 'דָּבָר' ו'מגפה' לתיאור העונש ההורג בעם. הן באות בחלקים שונים של הפרק: דָּבָר בפס' 11–15, שם היא משמשת כמילה מנחה, לצד המלה 'דָּבָר', הווה לה בעיצוריה, ו'מגפה' בפס' 21–25 (ראו למשל מ' גרסיאל, 'תיאור מפקד דוד בדברי הימים לאור המקבילה בשמואל', עיוני מקרא ופרשנות ה [תש"ס], עמ' 149). זהו אחד מכמה הבדלים בין פס' 11–15 ובין פס' 21–25, ולפיכך ייתכן שיש בו כדי לתמוך בהנחה שלפנינו פרק המורכב מסיודות שונים, יהיו הם שני סיפורים נפרדים שחוברו יחדיו או מסורת אחת שחוברה על גבי מסורת קודמת כעדכון שלה – לשתי האפשרויות הללו ראו הפניות בהערה הבאה.

4 הספרות רבה, ומחקרים חדשים, שעניינם השוואת הנוסחים של סיפור מפקד דוד בשלל גרסותיו (שמ"ב כד ודה"א כא בנה"מ, בתרגומים ובמגילה [4Q51] [=4QSam^a מקומראן]), יוצאים לאור כל העת (ראו למשל מאמרו של רופא, כתיבה, תחיבה ועריכה [לעיל הערה 2]). לטענת קיומם של שניים או שלושה סיפורים נפרדים בפרק ראו למשל, P. K. McCarter, *II Samuel* (AB 9), Garden City, NY 1984, pp. 514-515; וכן ראו את הסקירה של A. A. Anderson, *2 Samuel* (WBC 11), Dallas, TX 1989, pp. 282-284. מאפשר שחזור של שלושה סיפורים נפרדים – שם, עמ' 328). אלו הרואים בפרק יחידה ספרותית אחידה חלוקים בדעותיהם באשר לאופן המדויק של חלוקת הפסוקים, בעיקר בנוגע לשיוך של פס' 16–17. להצעות שונות ראו למשל H. P. Smith, *The Books of Samuel* (ICC), New York 1964 [1956], עמ' שצט-תא. 390-391 [1889] 1904; מ"צ סגל, ספרי שמואל², ירושלים 1964 [1956], עמ' שצט-תא. ראו גם, E. A. Speiser, 'Census and Expiation in Mari and Israel', *BASOR* 149 (1958), pp. 17-25; A. Rofé, '4QSam^a in the Light of Historico-literary Criticism: The Case of 2 Sam 24 and 1 Chr 21', in A. Vivian (ed.), *Biblische und Judaistische Studien: Festschrift für Paolo Sacchi* (Judentum und Umwelt 29), Frankfurt am Main 1990, pp. 109-119; A. Aejmelaeus, 'David's Three Choices: Textual and Literary Development in 2 Samuel 24', in H. von Weissenberg et al. (eds.), *Changes in Scripture: Rewriting and Interpreting Authoritative Traditions in the Second Temple Period* (BZAW 419), Berlin 2011, pp. 137-152. המקיף של צפורה טלשיר, 'פרשת המפקד (שמואל ב כד // 4QSam^a // דברי הימים א כא) ומפת עדי הנוסח של ספר שמואל', מגילות יא"ב (תשע"ו), עמ' 131–170.

5 הסיבה לכעסו של ה' על העם אינה מצוינת ולפיכך אינה ידועה. בגרסה המאוחרת שבדה"א כא מוסת (דניד) על ידי 'שטן' ש'עמד על ישראל', ולא על ידי ה'. בתולדות הפרשנות הוצעו פתרונות

2. דברי התנגדות נחרצים מובעים בפי הדמויות לכל אורך הסיפור: לפני המפקד – בפי יואב, שנשלח בידי דוד לעמוד בראש מבצעי המפקד ומתנגד לפקודה זו (פס' 2–3). ובתום המפקד – בפסוק 10 נוכח דוד עצמו בחטאו שבמניית העם: 'וַיֵּד לֵב דָּוִד אֹתוֹ אַחֲרֵי כֵן סָפַר אֶת הָעָם וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל ה' חֲטָאתִי מְאֹד אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וְעַתָּה ה' הֶעֱבֵר נָא אֶת עֵוֹן עַבְדְּךָ כִּי נִסְכַּלְתִּי מְאֹד'; בפסוק 17, וביתר שאת, בפסוק המקביל לו בדברי הימים א, באה הבהרה שמניית העם היא מהות החטא: 'וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל־הָאֱלֹהִים הֲלֹא אֲנִי אָמַרְתִּי לְמִנּוֹת בָּעָם וְאֲנִי־הוּא אֲשֶׁר־חֲטָאתִי וְהִרַע הָרַעוּתִי וְאֵלֶּה הַצָּאן מֶה עָשׂוּ ...' (דה"א כא 17).
3. השלכות המפקד מעידות אף הן בבירור על תפיסתו כחטא: שליחותו של גד הנביא אל דוד עם הבשורה על העונש הצפוי (פס' 12–13) והמחלה הפוגעת בעם בעקבותיה מבהירות תפיסה זו.

זיקת המפקד למגפה המצטיירת משמ"ב כד קיצונית מזו שבשמות ל: המפקד עצמו הוא עונש לעם בשל חרון אפו של ה'. ההבדל בין סיפור זה להנחות העולות מהחוק בשמות ל רב־משמעות: בחוק מדובר על מגפה המתפרצת במקרה של מפקד שמבוצע בניגוד לתנאי החוק, ואילו הסיפור בשמואל ב עניינו במניית העם בלא תנאים מיוחדים;⁶ דוד אינו מוסת לערוך מפקד בניגוד לכללים, וכך גם הציווי ליואב איננו למנות את העם באופן המנוגד לחוק. לפי חוק המפקד בשמות ל ניתן לבצע מפקד בלא נגף, ואילו לפי סיפור המפקד שערך דוד עצם המפקד גורר בהכרח עונש של מוות המוני, ואין כל דרך להימלט ממנו. אלו שתי וריאציות שונות של המחשבה שמפקד מביא למגפה.⁷

כאמור לעיל, הזיקה שבין המפקד למגפה כלל איננה ברורה מאליה: המפקד הוא

אחדים הקושרים את שמ"ב כד 1 לאירועים המוזכרים קודם לכן בספר שמואל, ובראשם לסיפור על הוקעת בני שאול בשמ"ב כא 1–14 (כך כבר רלב"ג; וראו גם למשל אצל סמית, שמואל [לעיל הערה 4], עמ' 388, 389; סגל, שמואל [לעיל הערה 4], עמ' שצה). כבר פרשני ימי־הביניים התלבטו בשאלה זו והציעו רעיונות נוספים: ר' יוסף קרא מביא מדרש, ולפיו הכעס נבע מהריגת אוריה, ורד"ק מייחס את כעסו הראשון של ה' לפרשת מרד אבשלום. רש"י ורד"ק מודים שאינם יודעים מדוע חרה אף ה' בישראל בפעם הזאת, ורד"ק מציע שהסיבה היא חטאים נסתרים של ישראל. ריבוי ההצעות מראה שאין פתרון ברור לשאלת הסיבה להמשך כעסו של ה' (אשר הובילו להסתת דוד), וכן לסיבה הראשונית להתעוררות כעסו שאליה רומז הפסוק.

6 Y. Erder, 'The Influence of Muslim) כפי שהראה ארדר Theology on Yefet ben 'Eli as Evidenced in his Interpretation of Two Biblical Stories: The Sins of King David in the Census and the Sins He Committed with Bathsheba', (REJ 174 [2015], pp. 57-59

7 מכאן שיש לדחות את טענת איימלאוס (שלוש אפשרויותיו של דוד [לעיל הערה 4], עמ' 137 הערה 2), ששמ"ל 11–16 מסתמך על סיפור המפקד של דוד.

פעולה מנהלית בסיסית הנדרשת מכל שלטון לשם גיוס לצבא, הסדרת גביית מסים חומריים וגיוס למס עובד ולצבא.⁸ גם אם נניח מציאות שבה נוצר צורך במפקד לאחר מגפה, כדי לברר את מצב האוכלוסייה ששרדה,⁹ הקשר הסיבתי שבחוק המפקד ובסיפור המפקד של דוד הוא הפוך: המפקד הוא שגורם למגפה. ביטוי לסכנת המגפה שבמפקד מצוי גם בהתייחסות נוספת למפקד דוד בדברי הימים א כז 23–24:

[23] וְלֹא־נִשְׂא דָוִיד מִסְפָּרָם¹⁰ לְמִנְּן עֲשָׂרִים שָׁנָה וּלְמִטָּה כִּי אָמַר ה' לְהַרְבּוֹת אֶת־יִשְׂרָאֵל כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם. [24] יוֹאֵב בֶּן־צִרוּיָה הָחֵל לְמַנּוֹת וְלֹא כָלָה וַיְהִי בָּזֹאת קֶצֶף עַל־יִשְׂרָאֵל וְלֹא עָלָה הַמִּסְפָּר בְּמִסְפָּר¹¹ דְּבָרֵי־הַיָּמִים לְמֶלֶךְ דָּוִיד.

בפסוקים אלו מסופר על קצף בעת המפקד בימי דוד, שאותו החל יואב ולא כילה, ושבדוד נמנע מלמנות את הגברים בני העשרים שנה ומטה, שהוא ציון גיל הקושר את הסיפור לחוק המפקד בספר שמות, המחייב למנות רק בני עשרים ומעלה (שם ל 14). תחביר פסוק 24 מאפשר את ההבנה שהסיבה לקצף היא דבר־מה במעשי יואב – העובדה שלא כילה את המנייה שבה החל או עצם המנייה בידי יואב. אולם, ציון הגבלת הגיל

8 לדוגמות מן המקרא ראו למשל מל"א ד 7–8, ט 15–23; וכן שמ"א ח 11–17. לדיון במסים בממלכות יהודה וישראל על סמך הממצא האפיקרפי ראו י' גרפינקל וע' מנדל־גברוביץ', 'ארגון המנהל בממלכת יהודה לאור התפוצה הגאוגרפית של הממצא האפיקרפי', בתוך י' אבירם ואחרים (עורכים), ספר יוסף נוה (=א"י לב), ירושלים תשע"ו, עמ' 33–44, בעיקר עמ' 37, וספרות שם.

9 דמסקי מסיק מכתובים מקראיים על קיום נוהג לערוך ספירה של הלוחמים הן לפני קרב (שמ"א 8, 11) או לפני מסע מלחמה (מל"ב ג 6) הן אחריו, כדי לדעת את מספר האבדות ועל מנת לחלק את השלל כראוי (א' דמסקי, 'מישע מלך מואב עורך מפקד', א"י כו [תשנ"ט], עמ' 43; ראו גם ש"א ליונשטם, 'מפקד', א"מ, ה, טור 218). חלקה הראשון של מסקנתו נכון ועולה יפה מן הכתובים, אך חלקה השני של מסקנתו, שאותו הוא מציג בביטחון רב יותר מאשר את החלק הראשון, אינו מבוסס היטב. הטקסט היחיד שעשוי להתאים לטענה זו הוא סיפור המפקד בבמ' לא, שבו ניתנה תרומה לאהל מועד משלל המלחמה, לאחר שמפקד החיילים גילה שאיש מהם לא נהרג. אולם גם מקרה זה אינו מתאים, שכן זהו מפקד שנערך לאחר חלוקת השלל ולא מילא תפקיד בחלוקת השלל ללוחמים.

10 הצירוף 'נש' א' מספר' הוא פיתוח של הצירוף המקובל יותר 'נש' א' ראש' שבשמ' 12 ובבמ' א 2, 49, ד 2, 22, כו 2, לא 26, 49, וכמוהו הוא משמש לתיאור מפקד (ראו גם S. Japhet, *I and II* [Chronicles OTL], London 1993, p. 474).

11 ייתכן שיש לקרוא כאן (ב)ספר', כמו תה"ש, אולי כתוצאה מדיטוגרפיה של האות ב"ת, שנקראה כאות מ"ם (כלומר: *בספר < *בבספר < במספר), ובדומה ל'בספר דברי הימים (לפני המלך)' (אס' ב 23; השוו לצירוף היחס 'על ספר דברי הימים למלך' [מדי ופרס] [שם, י 2], שחורר לצירוף היחס הנפוץ 'על ספר דברי הימים למלך' ... [מל"א יד 19 ו־29, ועוד כשלושים דוגמות נוספות בספר מלכים]). עם זאת, אין הכרח לפסול את הצורה 'מספר', וראו למשל דה"א יא 11, כג 24 ו־27.

בסמוך לציון אי־השלמת המפקד בסיפור זה והקצף הקשור בו, כאשר בסיפור המפקד בשמואל ב כד // דברי הימים א כא נקשרת המגפה לחטא שנעשה בעת עריכת המפקד, מעלים את הסבירות לראות בסיפור בדברי הימים כז פירוש של סיפור המפקד בשמואל ב כד // דברי הימים א כא, שבו אי־השלמת המפקד אינה הסיבה לקצף, אלא אירעה בגללו, וכי המגפה נגרמה בשל הפרה של התנאי המגביל את גיל הנמנים בעת מפקד.¹² לפי הבנה זו, בעל דברי הימים א כז 23–24 ערך הרמוניזציה בין סיפור מפקד דוד לחוק המפקד, המבטאת את ההנחה שהמפקד בתקופת דוד צריך היה להתנהל באותו אופן של המפקדים הלגיטימיים שנערכו במדבר, ובפרט על סמך החוק בשמות ל. מתוך זה נלמדת גם הנחה שנייה, והיא קבלת תפיסת שמות ל בנוגע לזיקה בין מפקד למגפה כסכנה שניתנת למניעה. לפיכך, הוערכה מהות החטא במפקד של דוד לא כרע אבסולוטי אלא כהפרה של החוק.¹³ אולם כאמור הנחה פרשנית זו אינה עולה בקנה אחד עם פשט הכתוב בשמואל ב כד, השולל מפקד באשר הוא. לפיכך, אין להסתפק בהסבר זה, ובדומים לו בתולדות המחקר, הנוקטים גישה של מציאת הפסול במקרה הנקודתי של דוד.¹⁴ יש להתחקות אחר הסבר לתפיסה שלפיה גלומה בעצם פעולת המפקד פורענות של מוות. הסבר זה חסר באותם כתובים מקראיים שנדונו עד כה. יתר על כן, אזכור נוסף למפקד של דוד מציגו באור שונה לחלוטין. במהלך תיאור מנייה שביצע שלמה של הגרים בארץ ישראל, מוזכר גם המפקד שביצע אביו, המכונה בשם ספר:

[16] יִסְפֹּר שְׁלֹמֹה כָּל־הָאֲנָשִׁים הַגֵּרִים אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַסֵּפֶר אֲשֶׁר

12 זאת ועוד, במסגרת הצגת סיפור המפקד בדה"א כז מועברת האחריות על החטא מדוד ליואב, שהוא שספר את העם, בניגוד לדוד שנשמר שלא לפקוד את הצעירים מהגיל הנקוב בחוק. הצגה זו של יואב ודוד מנוגדת ליחס ביניהם בשמ"ב כד ודה"א כא, שם יואב הוא שמנסה למנוע מדוד לחטוא במפקד (ראו גם יפת, דברי הימים [לעיל הערה 10], עמ' 473).

13 עם זאת, ניתן גם לזהות בדה"א כז 23–24 פרשנות של שמ' ל 11–15. לעומת החוק שמציב כמה תנאים שנדרשים לקיום מפקד תקין (נתינת כופר; הגבלת המפקד לבני עשרים ומעלה; הקפדה על גודל התרומה – מחצית השקל; ונתינת הכסף לעבודת המשכן), אך מגדיר רק את נתינת מחצית השקל ככופר נפש הכרחי למניעת הגנף, דה"א כז 23–24 מציג זיקה בין הקצף על ישראל בעת מפקד דווקא להגבלת הגיל לבני עשרים ומעלה, וכספי כופר אינם מוזכרים כלל (בדומה לסיפורי המפקד במדבר פרקים א ו יכו – ראו במ' א 3, כו 2).

14 לפרשנויות נוספות המסבירות את המגפה בסיפור המפקד שערך דוד כתוצאת פגם במפקד המסוים הזה ראו גם יוספוס (קדמוניות היהודים, ז, 318–320), רש"י לשמ' ל 11, ר' ישעיה מטראני, רד"ק ורלב"ג לשמ"ב כד (וראו גם בדינו של ארדר, יפת בן עלי [לעיל הערה 6], עמ' 54–56, 63–65). בספרות מודרנית ראו למשל K. R. Greenwood, 'Labor Pains: The Relationship between David's Census and Corvée Labor', *BBR* 20,4 (2010), pp. 467–478; C. E. Morrison, *2 Samuel* (Berit Olam), Collegeville 2013, p. 309

סֶפֶרם דָּוִיד אָבִיו וַיִּמָּצְאוּ מֵאָה וְחֲמִשִּׁים אֶלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְשֵׁשׁ מֵאוֹת. [17]
וַיַּעַשׂ מֵהֶם שִׁבְעִים אֶלֶף סָבָל וְשִׁמְנִים אֶלֶף חֲצִב בָּהֶר וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְשֵׁשׁ מֵאוֹת
מִנְצָחִים לְהַעֲבִיד אֶת־הָעָם (דה"ב ב 16–17).

בפסוקים אלו, בניגוד להתייחסויות האחרות למפקד שביצע דוד, אין המפקד מוצג באור שלילי כלשהו, וכך גם זה שביצע שלמה.¹⁵

ב. מפקדים בכתובים מקראיים נוספים

בחינה של כלל האזכורים של מפקדים במקרא מציירת תמונה דומה לזו העולה מתיאור מפקד שלמה. במקרא סיפורים ואזכורים רבים של מפקדים שאין בהם כל התנגדות למפקד או תיאור של בעיה בביצועו. הדוגמות הבולטות הן שלושת המפקדים שבספר במדבר, הוא 'חומש הפקודים',¹⁶ בפרקים א–ב, כו, לא. בשלושת הנרטיבים הללו יש זיקה עקיפה בלבד בין המפקד למגפה, אם בכלל, ובכל מקרה לא מוצג המפקד כנושא סכנת מגפה. במפקד הלוחמים בבמדבר פרק לא ניתנת אמנם תרומת כופר נפש (פס' 48–54). אולם, זו נקשרת לנגף אפשרי המאיים על מבצעי המפקד רק בקריאה לאור שמות ל 11–16.¹⁷ מטרה זו של תרומת כופר הנפש אינה נמסרת במפורש

15 נדמה שבפסוקים אלו מדה"ב ב מפורשת סמיכות הפרשיות של המפקד הכללי (דה"א כא 1–כב 1) וכינוס הגרים (שם, כב 2) למטרת עבודות הכנה לבניין המקדש (שם, 2) כעדות לקיומם של שני מפקדים נפרדים בתקופת דוד, או חלוקת המפקד האחד לשני שלבים: המפקד הכללי ומפקד הגרים. לאור הבנה זו, ניתן לחזור ולקרוא בדה"א כא–כב 2 אפשרות לרובד נוסף של פירוש לסיפור המפקד של דוד ולפיה, שמפקד האוכלוסייה הישראלית הוא שהיווה חטא, לעומת מפקדי הגרים של דוד ושל שלמה, שאינם מעוררים כל הסתייגות. שילוב הטקסטים הללו מאפשר לשער הבנה של בעל דברי הימים של מפקד בן שני שלבים, שבו החטא שבמפקד מצומצם רק לאחד השלבים, ואילו השני לגיטימי (בדה"א כז אלו הם מפקד בני העשרים ומעלה למול מפקד הצעירים מגיל עשרים; ובצירוף של דה"א כא–כב ודה"ב ב 16–17 אלו הם מפקד הישראלים ומפקד הגרים). צירוף של כל הטקסטים שעוסקים במפקד בספר דברי הימים מאפשר קריאה כוללת המעלה תמונה של מפקד בן שלושה שלבים או חלקים: מפקד הישראלים בני העשרים ומעלה; מפקד הישראלים הצעירים מגיל עשרים; ומפקד הגרים. רק השני בהם הוא בעייתי והוא שנחשב לחטא. תמונה זו מעידה על תהיה על מהות החטא שבמפקד של דוד, מתוך הכרה שמפקד באשר הוא איננו חטא.

16 לכינוי זה ראו בבלי, יומא ע ע"א.

17 עם זאת, רבים ההבדלים שבתפיסת המפקד כאן לעומת שמ' ל, ובראשם היעדר כל אזכור לנגף כעילה לתרומה שניתנת לאחר המפקד. להבדלים בין תיאור זה לחוק בשמ' ל ראו, M. Fishbane, 'Census and Intercession in a Priestly Text (Exodus 30:11-16) and in its Midrashic Transformation', in D. P. Wright et al. (eds.), *Pomegranates and Golden Bells: Studies in Biblical, Jewish, and Near Eastern Ritual, Law, and Literature in Honor of Jacob*

בכתובים, והקשרה, תרומה שבאה לאחר מניין אנשי המלחמה שמהם לא מת איש בקרב (במ' לא 49), מעיד שהכופר לא נועד למנוע מוות מסכנת נגף שבעצם פעולת המפקד, אלא הוא נקשר למערכה הצבאית שקדמה לו.¹⁸ למפקד במדבר כו זיקה פחותה עוד יותר למגפה, וזאת בשל העריכה הקושרת מלאכותית בינו ובין מגפה שאירעה לפניו, ולא אחריו, בשיבוץ לאחר המשפט הקטוע 'וַיְהִי אַחֲרֵי הַמִּגָּפָה' (במ' כה 19 / כו 1).¹⁹ המפקד שבמדבר א–ב לא רק שאינו מוצג באור שלילי, אלא שה' הוא שציווה על ביצועו והנחה את משה, ובהכרח נתן למפקד לגיטימציה (במ' א 16–1).

נוסף על תיאורי המפקדים שבספר במדבר, מצויות בהיסטוריוגרפיה המקראית אמירות נוספות על מפקד שערכו מנהיגי העם. כך לדוגמה: 'וַיֵּשְׁבֻּם יְהוֹשֻׁעַ בְּבֶקֶר וַיִּפְקֹד אֶת־הָעָם' (יהו' ח 10), ובמיוחד ראוי לציון המפקד המיוחס לדוד במהלך מרד אבשלום 'וַיִּפְקֹד דָּוִד אֶת הָעָם אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיֵּשֶׁם עֲלֵיהֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת' (שמ"ב יח 1). גם מפקדים אלו אינם מעוררים כל התנגדות אנושית או סנקציה אלוהית,²⁰ ובפרט המלחמה נגד אבשלום ותומכיו מסתיימת בניצחון מחנהו של דוד.

Milgrom, Winona Lake, IN 1995, pp. 106-109. לדעת פישבין במ' לא אינו גזור ישירות משמ' ל אלא מבוסס על תפיסה דומה של מפקד שתוארה במונחים כוהניים קבועים ומוכרים מן החוק שבספר שמות.

18 ראו למשל B. A. Levine, *Numbers 21-36* (AB 4b), New York 2000, pp. 462-463. ולאחרונה א' קופילוביץ, 'תורת המלחמה: עיון בסיפור מלחמת ישראל ומדין (במ' לא)', שנתון כג (תשע"ד), עמ' 24–25.

19 מסופר הפסוק משתנה בין כתבי היד השונים: בחלקם אלו המילים החותמות את פרק כה, ובאחרים זו פתיחתו של פרק כו. גם אם נקבל את הזיקה שנוצרה בספר במדבר בין המגפה ובין המפקד, הרי שזו זיקה כרונולוגית בלבד: המפקד התרחש לאחר המגפה (ולא היא אחריו), ואין ביניהם קשר דתי או מגי. זאת בניגוד לפרשנות שקשרה דווקא בין המגפה למפקד, כגון הסברו של בעל הטורים לפרשה הפתוחה אחרי המילים 'ויהי אחרי המגפה' כרצון לעשות 'הפסק בין המגפה למניין שלא תשלוט המגפה בפקוד אותם' (ראו גם תרגום יונתן ופירושו של רש"י לפסוק). לכל היותר, ניתן להניח שהמפקד נערך לאחר המגפה מנימוק ראלי: מטרתו היא לשקף את מספר האנשים שינחלו את הארץ, ועל כן צווה משה לערכו לאחר שוך המגפה במדבר, כך שמתיה לא ייספרו בקרב כובשי הארץ ומתנחליה (במ' כו 63–65; ראו גם למשל רש"י לפסוק זה ולפסוק 53; וראב"ע למילים 'ויהי אחרי המגפה' בכה 19/כו 1). רש"י מבטא תפיסה דומה של מפקד לאחר מגפה ככלי לגילוי מספר הנותרים גם בפירושו לשמ' ל 16 ולבמ' א 1, בתרצו את המפקד בצורך למנות את הנותרים מן העם לאחר חטא העגל וההרג בעם שחל בעקבותיו.

20 לדוגמות נוספות ראו שמ"א יא 8, יג 15, טו 4; מל"א כ 15; מל"ב ג 6; דה"ב כה 5; ואולי גם שמ"א יד 17. ראו גם שופ' כ 15 ו 17, שבהם מסופר על התפקדות בני בנימין, ומולם שאר שבטי ישראל, לפני המלחמה שפרצה לאחר פרשת 'פילגש בגבעה'. פסוקים אלו דומים לדוגמות הקודמות, אך נבדלים מהם בכך שלא מצוינים שמות מנהיגי הצדדים, שפוקדים את לוחמיהם, אלא רק 'ויתפקדו בני בנימין' (כ 15) ו'ואיש ישראל התפקדו'... (כ 17). דוגמה דומה מופיעה במל"א כ 27 על התפקדות צבא ישראל בתגובה למתקפה הארמית (שגם צבאם נפקד בידי בן הדד מלכם – שם, 26).

זוהי עדות לכך שעצם קיום מפקד, ואפילו בידי דוד, לא נתפס כדבר שלילי או יוצא דופן.

להבנה זו מצטרפות גם העדויות העקיפות לקיום מפקדים כדוגמת רשימות שמוצגות כתוצאות מפקד. רשימות שבי ציון בספר עזרא-נחמיה בעזרא ב // נחמיה ז ובעזרא ח 1-20, מוצגות כתוצר של 'הַתִּיחָשׁ' של ראשי אבות העולים, הכהנים והלוויים אשר נקבו בשמות (ראו עז' ח 1, 20).²¹ פעולה זו של התייחסות העולים ורשימתם לפי הגנאלוגיה שלהם לא רק שאינן מובילות לסנקציה, אלא הן נדרשות וזוכות לעידוד. אלו שיכלו להוכיח את ייחוסם לגולים מממלכת יהודה היו במעמד חברתי גבוה בקרב השבים לעומת אלו ש'לא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מִי־שֶׂרָאֵל הֵם' (עז' ב 59=נחמ' ז 61), שאזכורם בסוף רשימת העולים משקף את מעמדם החברתי הנמוך יחסית בקרב קהילת שבי ציון.

למול ממצא זה, המציג את המפקד כפעולה סטנדרטית ואף נדרשת – עיקר העדות המקראית, בולטים בייחודם חוק המפקד וסיפור המפקד של דוד בשמואל ב כד.

ג. עדויות חוץ-מקראיות

בחינת הממצאים הראתה שיש שתי מסורות יוצאות דופן במקרא, המציגות זיקה סיבתית בין מפקדים למגפות, אך לא הוצע הסבר לזיקה זו. חיפוש אחר הסבר אפשרי דורש את הרחבת היריעה למקורות שמחוץ למקרא.

ממלכת יהודה והמזרח הקרוב במחצית הראשונה

של האלף הראשון לפסה"נ

המקורות הקרובים ביותר מבחינת זמן ומקום הם הממצאים הכתובים המזכירים מפקדים, מממלכת יהודה ומשכנותיה, מהמחצית הראשונה של האלף הראשון לפסה"נ. ברם למרבה הצער, אלו מעטים ופירושה לא ודאי. כפי שנראה כעת, לכל היותר, הם יכולים להעיד כי אכן התקיימו מפקדים ולתרום עדות מן השתיקה, שכן לא מצינת בהם כל עדות לבעיה בביצועם.²²

21 ראו גם 'בני לוי ראשי האבות כתובים על ספר דברי הימים' (נחמ' יב 23).

22 למעשה, כמעט לא יימצא טקסט מן המקורות החוץ-מקראיים שיוצגו לקמן, החל מן האוסטרקון מתל עירא מממלכת יהודה וכלה בטקסטים המנהליים ממארי, שנהנה מקונצנזוס מוחלט במחקר לגבי קשרו לפעולת מניית האוכלוסין. הכתובים זוכים לדיון רחב, הן מצדם של חוקרים המנתחים אותם ומציינים את חשיבותם לתחום זה, הן מצד חוקרים אחרים שפוסלים את קשרם והרלוונטיות שלהם. הממצאים הכתובים שיידונו להלן הם המובהקים והרלוונטיים ביותר לדיון.

(1) מפקד ברכיה

²⁴ (3) מפקד

(4) שלמיהו

25 ראו 'אהרונִי, כתובות ערד² (מחקרי מדבר יהודה), ירושלים תשמ"ו [תשל"ו], עמ' 48–51.

26 גרפינקל, תל עירא (לעיל הערה 24), עמ' 73–74. גם דמסקי סבור שפירוש המילה 'מפקד' באוסטרקון זה 'שלפי קריאתו, מופיעה בו פעמיים' היא 'משמר' (דמסקי, תל עירא [לעיל הערה 24], עמ' 36).

‘מניית/רשימת אוכלוסין’.²⁷ הורוויץ רואה באוסטרקון זה עדות למניית האנשים בלוויית רישום שמותיהם. המנייה נעשתה בכמה פעולות רישום, כאשר בכל פעם נכתבו שמות אחדים של קבוצה קטנה מתוך כלל הציבור. כתובת זו משקפת, לדעתו, את דרך מניית האוכלוסייה המשתקפת בתיאור המפקדים בטקסטים מספר במדבר.²⁸ ברם, הסבר זה אינו נתמך בנתונים המועטים שבכתובת עצמה, כך שפירוש שם העצם ‘מפקד’ בכתובת זו ומידת זיקתו לפעולה של מפקד אוכלוסין אינם ודאיים.

האוסטרקון מתל עירא מכיל רשימה שמית של אנשים, שעשויים להיות לוחמים, בדומה לרשימות דומות שנמצאו בשטחי ממלכת יהודה.²⁹ למעשה, הרשימה באוסטרקון מתל עירא נבדלת מהן בתוכנה רק בשימוש במונח ‘מפקד’, ההופך אותה רלוונטית לדיון זה.

דוגמה שנייה של עדות לביצוע מפקד באה בשורות 18–21 במצבת מישע מלך מואב, המתוארכת למאה התשיעית לפסה”נ:³⁰ ‘... ואקח ממאב מאתן אש כל רשה ואשאה ביהץ’... (שורות 19–20).³¹ בעקבות ההבנה המקובלת של המילה ‘רשה’ כ‘ראש’,³² מובן משפט זה כמתאר ‘נשיאת ראש’, כלומר מפקד,³³ שהתקיים ביהץ, ובו נמנו מאתיים אנשים שמישע לקח ממואב. בתחילה סבר דמסקי שזהו מפקד של יחידת הצבא המיועדת לכבוש את יהץ,³⁴ אבל בהמשך שינה את דעתו והגיע למסקנה שאין קשר בין עשיית המפקד לכיבוש יהץ. המפקד, לטענתו, הוא מפקד של האוכלוסייה המואבית שמישע יישב ביהץ, לאחר שזו נעזבה על ידי הישראלים, עזיבה שניתן לה

27 בית-אריה, תל עירא (לעיל הערה 24), עמ’ 106. הורוויץ מקבל את טענתו של גרפינקל ששם העצם ‘מפקד’ עשוי להתפרש כ‘משמר’, אבל סבור שאין לפרש כך במקרה זה (הורוויץ, תל עירא [לעיל הערה 24], עמ’ 59 הערה 18). ראו גם אחיטוב (הכתב והמכתב [לעיל הערה 23], עמ’ 176) להבנת ‘מפקד’ כ‘רשימת הפקודים שנמנו’, ברוח שמ”ב כד.

28 להבנתו, כל ראש בית אב רשם את מפקד ביתו על חרס, או משטח כתיבה בעל ממדים דומים, עם המילה ‘מפקד’ ושמו, ואז המשיך ברישום שמות בניו הנשואים (הם יוצאי הצבא, לפי הורוויץ). החרסים נמסרו לנשיאים, שהיו ראשי המשפחות, ומהם למנהיגי העם (הורוויץ, שם, עמ’ 60–61).

29 ראו למשל את ההפניות והדיון שם, עמ’ 58–59. רשימות אלו נידונו לאחרונה בהרחבה אצל מנדל, רשימות (לעיל הערה 24), ראו למשל עמ’ 215–217, 219–222. כן ראו שם, עמ’ 234–235, לביקורת על פירושו של הורוויץ לכתובת מתל עירא.

30 דמסקי מתארך את הכתובת לתקופה שלאחר מות אחאב ב-851 לפסה”נ (דמסקי, מישע תשנ”ט [לעיל הערה 9], עמ’ 43).

31 הציטוט לפי אחיטוב, הכתב והמכתב (לעיל הערה 23), עמ’ 377–394.

32 דמסקי, מישע תשנ”ט (לעיל הערה 9), עמ’ 43; אחיטוב, שם, עמ’ 369.

33 כפי שמצאנו בדוגמות מספרי שמות ובמדבר.

34 א’ דמסקי, ‘מפקדו הצבאי של מישע מלך מואב (מצבת מישע, שו’ 20)’, שנתון ז-ח (תשמ”ד), עמ’ 255–257.

ההסבר התאולוגי 'ויגרשה כמש מפני' (שורה 19). דמסקי מציע שהמפקד נעשה לצורך חלוקת קרקעות לאוכלוסיית יהץ החדשה.³⁵

ממצא זה ממואב מעיד על קיום מפקד, ועל כינויו באמצעות הצירוף 'נש"א ראש', באזור ארץ ישראל של המחצית הראשונה של האלף הראשון לפסה"נ. מכאן שגם אם הטקסטים המקראיים העוסקים במפקדים (כ'נשיאת ראש' ולא רק במינוח זה) מאוחרים יותר, הרי הם נבנים על מציאות היסטורית קיימת באזור.

מקור נוסף מהמזרח הקדום בתקופה זו, שמזכיר מפקדים במפורש ואשר עשוי לבטא תפיסה שלילית של מפקדים, הוא מכתב נְבו־פֶּשֶׁר לַמֶּלֶךְ סַרְגֻן ב'. במכתב נאו־אשורי זה מדווח נְבו־פֶּשֶׁר, מושל מחוז כרכמיש, לַמֶּלֶךְ סַרְגֻן ב', שבמהלך מניית אנשים, אולי גולים, לא נמנה אף לא חייל אחד מת או עריק (SAA 1, 195, r. 1-3).³⁶ באזכור האפשרות של עריקים, מעיד מכתב זה על מציאות שבה אנשים ניסו להתחמק מלהיפקד בעת גיוס החיילים ומנייתם, מה שעשוי להיות מובן כתפיסה שלילית של המפקד (אך, לא פחות מכך, תפיסה שלילית של הגיוס לצבא). עם זאת, זה כל מה שניתן ללמוד מן המכתב בוודאות. לא ניתן ללמוד מכתוב אחד זה עד כמה נפוצה הייתה ההתנגדות להיפקד, אם התקיימה או מי היו המתנגדים. חשוב מכך, אין בכתוב זה כל ציון לסיבות להתחמקות מן המפקד.

בנקודה זו יש לציין כי הגיעו לידינו עדויות אפשריות לביצוע מפקדים ממגוון תרבויות מהמזרח הקרוב. כתובים אלו הם בעיקר רשימות, שהן בסבירות גבוהה תוצר של מפקדים, אף על פי שברבות מהן אין הדבר מצוין במפורש.³⁷ דוגמה מרכזית הן הרשימות הנאו־אשוריות מן המאה השביעית לפסה"נ המרכיבות את המכלול המכונה 'המפקד של חרן'.³⁸ רשימות אלו, שנמצאו בבירת הממלכה נינוה, הן עדות עקיפה אפשרית לביצוע מפקדים באזור העיר חרן ואף מכילות מידע על כמה מקומות שבהם

35 הנ"ל, מישע תשנ"ט (לעיל הערה 9), עמ' 44.

36 ראו SAA 1, pp. 153-154. לעדות אפשרית לצורך למלא את מקומם של חיילים עריקים ראו גם שם, טקסט 194 (עמ' 152-153). סימו פרפולה, מהדירו של כך זה, מתארך את קבוצת הטקסטים בין השנים 704-716 לפסה"נ (שם, עמ' XI).

37 לדיון ראו דווגמה ZA 64,1, S. Parpola, 'A Note on the Neo-Assyrian Census Lists', (1974), pp. 96-115, esp. pp. 98-99, 108-110.

38 הטקסטים פורסמו לראשונה אצל ג'ונס: C. H. W. Johns, *An Assyrian Doomsday Book or Liber Censualis of the District Round Harran in the Seventh Century B.C* (Assyriologische Bibliothek 17), Leipzig 1901. למהדורות מעודכנות יותר ולדיון בטקסטים אלו ראו F. M. Fales and J. N. Postgate, *Censimenti e Catasti di epoca Neo-Assira*, Rome 1973; J. N. Postgate, *Imperial Administrative Records, II: Provincial and Military Administration* (SAA 11), Helsinki 1995; J. N. Postgate, *Taxation and Conscription in the Assyrian Empire* (Studia Pohl. series maior 3), Rome 1974, pp. 28-39.

נערך מפקד וסוג המידע שנאסף. ברם, אין בהן מידע ממשי על השאלה שבמרכז הדיון הנוכחי, קרי התפיסה השלילית של המפקד, ובעיקר הזיקה הסיבתית שבין מפקד למגפה. בעצם הידיעה שמפקד נערך אין מידע על אופן עריכתו או על איך חשו לגביו האנשים המעורבים. מידע מסוג זה אין בנמצא, למיטב ידיעתי, מן המזרח הקדום של האלף הראשון לפסה"נ.

מפקדים במארי

המקור החוץ-מקראי היחיד, למעשה, שיש בו די חומר לאפשרות למציאת קשר בין מפקדים לבין מגפות, הוא אוסף המכתבים שנמצאו בארכיון העיר מארי שבמסופוטמיה, מהמחצית הראשונה של האלף השני לפסה"נ. הטקסטים ממארי שבידינו הם טקסטים מנהליים, רובם מכתבים, מתקופת שלטונם של שני המלכים האחרונים של מארי: יִסְמַח־אָדוּ (1775/7-1788 לפסה"נ לערך)³⁹ וְזִמְר־לֵם (1761/60-1775/4 לפסה"נ). על אף המרחק הגאוגרפי והכרונולוגי בין מארי ובין ישראל של האלף הראשון לפסה"נ, דומה החברה במארי לזו הישראלית מבחינה סוציולוגית ותרבותית. שתיהן חברות שמיות שמורכבות מחברה עירונית לצד אוכלוסייה נוודית ונוודית למחצה. דמיון טיפולוגי בין החברות הללו ניכר בכמה תחומים שחורגים מן המנהל, כגון הנבואה והבריתות. לפיכך, ובהתחשב בטיבן הכמותי והאיכותי של העדויות ממארי, יש להן חשיבות רבה לבחינת המפקדים בישראל, כפי שהטעימו ספייזר ווינפלד.⁴⁰

39 במחקר אין הסכמה בדבר השנה שבה החל יסמח־אדו למלוך במארי. לתיארוך לשנת 1788/7 לפסה"נ ולדיון ראו D. Charpin and N. Ziegler, *Florilegium marianum V – Mari et le Proche-Orient à l'époque amorrite: essai d'histoire politique* (Mémoires de NABU J. M. Sasson, *From the Mari Archives: 6*), Paris 2003, pp. 75–85, 145 (6); ובעקבותיהם גם J. M. Sasson, *From the Mari Archives: An Anthology of Old Babylonian Letters*, Winona Lake, IN 2015, pp. 2, 11 לעומתם, מתארך משה ענבר את תחילת מלכותו לשנת 1792 לפסה"נ (מ' ענבר, נבואות, בריתות ושבטים בתעודות מארי: בתקופת המלכים האמוריים [מסוף מאה י"ט לפסה"נ ועד 1760 לפסה"נ] [ספריית האנציקלופדיה המקראית כג], ירושלים תשס"ז, עמ' 8).

40 ספייזר, מפקד (לעיל הערה 4); מ' ויינפלד, 'ה"מפקד" במארי, בישראל וברומא העתיקה', ציון נו, ג (תשנ"א), עמ' 233–237. הדמיון בין החברה במארי לבין זו של ישראל המקראית הוא הרעיון העומד בבסיס הספרים של מלמט וענבר (ראו למשל: א' מלמט, מארי וישראל: שתי תרבויות שמיות מערביות, ירושלים תשנ"א, עמ' 5–7, 49–51; מ' ענבר, נבואות, בריתות ושבטים [שם], עמ' 1–3). עם זאת, יש להדגיש כי בדיון בדמיון בין נוהגים מנהליים במארי של יסמח־אדו וזמרי־לם למנהגים מנהליים בישראל של האלף הראשון לפסה"נ הכוונה היא לדמיון טיפולוגי בין חברות בעלות מאפיינים סוציולוגיים ותרבותיים קרובים, ואין מקום להניח קשר תולדי בין התרבויות (וראו גם לאחרונה, ששון, מארי [שם], עמ' 19–20). שיקולים אלו הם שהנחו אותי בבחירה שלא לדון בעדויות על המפקדים בתקופה הרומאית, הרחוקים מישראל של המחצית הראשונה של האלף הראשון לפסה"נ בזמן, במרחב ומבחינה סוציו-פוליטית, והיו מפקדים של

ממארי הגיעו לידינו מכתבים רבים המתוארכים לשנה שכונתה: *šanat Zimri-Lîm*, 'השנה שבה פקד וְמִרְלָם את ארצו/הארץ',⁴¹ וכינוי זה מעיד

[168]

על חשיבותו של המאורע עבור השלטונות. לצדם כשלושים וחמישה מכתבים המזכירים במפורש ביצוע מפקדים.⁴² מעשרות מכתבים אלו ממארי עולות עדויות להתנגדויות למפקד בקרב גורמים באוכלוסייה, בעיקר מתוך השבטים הנוודים.⁴³ ההתנגדות למפקדים הופגנה הן ברמה השבטית⁴⁴ הן ברמת הפרט. התנגדויות פרטניות אלו לא התרחשו בהכרח רק בקרב בני השבטים הנוודים, אלא ישנם גם דיווחים על אנשים שאינם דווקא בני השבטים הללו, שברחו מן המפקדים או הסתתרו מפני הפוקדים,⁴⁵ וכן על אנשים שסייעו לנמלטים. אם נתפסו נמלטים, נענשו הם ומחביאיהם בעונשים כבדים, לעתים אף בעונש מוות. דוגמה המבהירה זאת מצויה במכתב שנשלח למלך מנציגו במחוז סגרתום, שדן בתופעת הנמלטים מן המפקד ARM XIV, 61:1-12

46: [(LAPO 17, 647)]

1	ana bēlija qibima	לֹאדוֹנִי אִמּוֹר
2	umma Iaḳim-Addu	כֹּה (אִמּוֹר) יָקִים־אִדּוּ
3	waradkama	עֶבֶדְךָ
...	...	...
6	ana Sagaratim ^{ki} akšudmma	לִסְגָרְתִּים הַגַּעְתִּי
7	mārē ālim usanniq	וְאֵת בְּנֵי הָעִיר בַּחֲנִיתִי.
8	umma anākuma [š]a ina pān tēbibtim	כֹּךְ אֲנִי (צִיּוּרִיתִי): 'אֵת כָּל (מִי) שֶׁלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ
9	ahašu ulū [m]ārašu uzammišu	אֵת אַחִיו אוֹ אֵת בְּנוֹ הַחֲבִיבִי

- 42 לריכוז של הטקסטים המרכזיים העוסקים במפקד (ולדיון בפעולת המפקד) ראו, LAPO 17, pp. 332-353; וכן ראו קלנברגר, שם, עמ' 243-260 (רשימת הטקסטים מופיעה בעמ' 245-246).
- 43 כנראה יש לזקוף לזכות ההתנגדות למפקד גם את המקרים שבהם היו אנשים שלא נרשמו במהלך מפקד (ראו למשל [LAPO 17, 650] ARM III, 20:31). יש המקשרים להתנגדות הנפוצה למפקדים גם את אמירתו של אשמע־דגן ש'לב הארץ שקט' (libbi mātām uttiḥ) לאחר מפקד ארצו ובני החנה ([LAPO 17, 642] ARM IV, 57:8-12; לדעה זו ראו קלנברגר, מפקד [לעיל הערה 41], עמ' 254). אולי יש לקשור לכך גם את דרישת שמשי־אדו מיסמח־אדו לפקוד את החנה בלא משוא פנים ([LAPO 17, 643] ARM I, 82:16-17) [ina ubbubika pānišunu lā tubal]; מילולית: 'ב'עת) מפקדך, את פניהם אל תשא'.
- 44 כך למשל בני החנה שהתנגדו למפקד עד כדי כך שלא אפשרו את קיומו, כפי שעולה מהטקסט: ARM I, 87 (=LAPO 17, 644).
- 45 דוגמה מעניינת מופיעה בטקסט ARM XIV, 50, שבו מתואר דו־שיח משפטי באופיו בין אדם המשמש מעין 'צייד ראשים' של עריקים לבין אדם שהואשם על ידו כעריק ומתגונן מפני האשמה זו. ראו גם ARM XXVII, 46, 153 על חוסר רצון של חיילים להיפקד.
- 46 על ההתנגדות למפקד וסוגיית ממלאי מקום הנמלטים ראו גם קלנברגר, מפקד (לעיל הערה 41), עמ' 249-253.

- ¹⁰ *lišašter[šu] ūlašūma* שייכתב (שמו), ולא, אם
- ¹¹ *ana šatti 1 šatti 2 awilum šū innamarma* תוך שנה אחת או שנתיים, האיש ההוא (=המוחבא) יימצא,
- ¹² *[imāt u]l iballut* ימות, לא יחיה

גם במקרה זה, הסיבות להתנגדויות למפקד לא מפורשות באף לא אחד מעשרות המכתבים המזכירים מפקדים. עד כמה שניתן להבין, מדובר במניע המעוגן בראליה של חוסר רצון לשתף פעולה עם השלטון המרכזי ולשאת בנטל המסים, ואין הכרח להסיק כי מאחורי ההתנגדות למפקד העולה ממכתבי מארי עומדת תפיסה מגית, כפי שסברו בתחילה במחקר (ראו בסעיף הבא).

ד. לשאלת זיקת המפקד לפולחן והקשר בינה ובין ההתנגדות לו

בשנים הראשונות של מחקר מכתבי מארי שדנים במפקדים, בעיקר בשנות החמישים של המאה העשרים, הושם דגש על הפן הפולחני של המפקד במארי. הסיבה לדגש מחקרי זה הייתה הסברה שקשר של המפקד לפולחן יסביר, על דרך ההשוואה, מדוע התקיימה בישראל המקראית תפיסה שלפיה מפקד עלול לגרום לסכנת מוות.⁴⁷ טענת הזיקה בין המפקד לפולחן במארי מתבססת מחד גיסא על המונחים העיקריים המשמשים שם למפקד – השורש *ebēbum* בבניין D, שפירושו הבסיסי הוא לטהר ולנקות, ושם העצם *tēbibtum*, הגזור ממנו,⁴⁸ ומאידך גיסא על תיאור חלק מהמפקדים במארי כמלווים במעשים ריטואליים: סעודה מיוחדת שנערכה לאחר המפקד, שעשויה הייתה להיות סעודה ריטואלית כחלק מן המפקד, או שבועת נאמנות למלך.⁴⁹ עם זאת, מונח אחר המציין פעולת מפקד במארי אינו נקשר לתחום הטהרה והפולחן: שם העצם *piqittum*, הגזור מן הפועל *paqādum* (הזהה אטימולוגית לשורש פק"ד

47 ראו בעיקר ספייזר, מפקד (לעיל הערה 4). בעקבותיו המשיכו גם ויינפלד (המפקד [לעיל הערה 40]) ולוק (K. Luke, 'Light from Mari on David's Census', *The Indian Journal of Theology*) [1983], pp. 70-89.

48 *CAD*, E, pp. 4-8; *AHW*, I, pp. 180-181 (כן ראו את הסקירה אצל קלנברגר, מפקד [לעיל הערה 41], עמ' 244). העיון בכרכי המילון האשורי של שיקגו (ה-*CAD*) מלמד על התפתחות המחקר על מושג זה: בכרך המוקדש לאות E, משנת 1958, מובעת התנגדות לפירוש *ebēbum* במובן של מפקד, אך בכרך של האות T משנת 2006 (בערך *tēbibtu*), ההתנגדות מוסרת, ומחקרו של קופר (המפקד במארי [לעיל הערה 40]) מובא ברשימת הפרסומים. הפירוש של '(ביצוע) מפקד' בנוגע לטקסטים ממארי מוצג במפורש במילון המתומצת של האכדית (ה-*CDA*), שיצא בשנת 2000, בשני הערכים: *ebēbu(m)* (בבניין D) ו-*tēbibtu(m)*.

49 ראו לוק, מארי (לעיל הערה 47), עמ' 78-80. לא ברור אם לדעת לוק היו כל הרכיבים הללו אינטגרליים לפעולת המפקד ואם התקיימו תמיד.

העברי). *piqittum* מציין פעולות של גיוס ובחינה של אנשים ושל שדות,⁵⁰ בדומה ל-*tēbibtum*. ברם, כפי שציין ספייזר בצדק, דמיון זה אינו גולש לשדה הסמנטי של הטהרה והפולחן.⁵¹ לכך מצטרפת גם האבחנה שביצעו בידי פקידים מטעם המלך, ולא על ידי כוהנים, מוכיחה את האופי המנהלתי בעיקרו של ה-*tēbibtum*.⁵² זאת ועוד, בעשורים האחרונים הוכיח דיראן כי המפקד במארי נשא בעיקרו אופי מנהלתי, וכי המונחים *ebēbum* ו-*tēbibtum* מתפרשים גם בלא קשר לפולחן או לטהרה. הוא מוסיף ומציין מקרים נוספים שבהם שמות עצם הגזורים מן השורש *ebēbum* מתפרשים במנותק מן הפרשנות הבסיסית שלו: *ebbum* – איש מקצוע מהימן, והשימוש הקלנדרי של *tēbibtum* בביטוי *ina tēbibtī warhi*.⁵³ נוסף על כך, אותם ריטואלים שנלוו לעתים למפקד, אינם בהכרח רכיב מהותי או הכרחי שלו, אלא ככל הנראה קשורים לשבועת נאמנות למלך במסגרת הגיוס לצבא וההכנה למלחמה. דיראן לא רק מראה שאין כל הצדקה להיצמד למשמעות ה'טיהור' בכל הופעה של *ebēbum* או נגזרותיו, אלא אף שומט את הקרקע מתחת הטענה שלפיה המפקד במארי כלל טקס טיהור, בהראותו שהיא משוללת אחיזה היסטורית.⁵⁴ גם בחינה של צדו השני של המטבע, זה המקראי, מערערת את יסודות ההנחה בדבר זיקה של המפקד לפולחן, שעשויה הייתה לתרום לייחוס למפקד פגיעה בקודש. אמנם,

50 ראו *AHW*, II, p. 865 ו-*CAD*, P, pp. 390-391. לשימוש ב-*piqittum* לכינוס אנשים ולחלוקת קרקעות ראו *ARM VI*, 32:13-24 (=LAPO 17, 743). ראו גם משמעויות 6 ו-5 בערך *paqādu* ב-*CAD*, P, p. 127 והשוו למשמעויות השורש פק'ד בעברית המקראית (823-824), BDB, ערך 'פקד'.

51 ספייזר, מפקד (לעיל הערה 4), עמ' 19.

52 שם.

53 מילולית: ב-*tēbibtum* של החודש' (ראו למשל 16-15:88, *ARM XXVI/1*). דיראן מפרש מונח זה כציון לזמן בחודש החשוב מבחינה מגית לגילוי עתידות. ככל הנראה היה זה ציון לאירוע קוסמי-קלנדרי, שהתרחש בסופו של החודש (*ARM XXVI/1*, עמ' 35-36, 57-58). למשמעויות נוספות של *tēbibtum*, החורגות מתחומי המפקד והטהרה, ראו גם קלנברגר, מפקד (לעיל הערה 41), עמ' 254-255. למונחים המציינים את בעלי המקצוע שביצעו את המפקד, *ebbum* ו-*awīlī mubbibī* – שניהם מונחים הגזורים מן השורש *ebēbum*, ופירושם 'אנשים מהימנים', ראו C. Michel, 'La culture matérielle à Mari, III: *ebbum* et *ebbūtum*', *MARI* 6 (1990), pp. 217-218; וכן ראו את התרגום והדיון של דיראן ב-*LAPO* 17, pp. 143-144 (בעניין טקסט מס' 544) ואת הערותיו של פק: M. D. Pack, 'ebbum as a Professional Title at Mari', in G. D. Young (ed.), *Mari in Retrospect: Fifty Years of Mari and Mari Studies*, Winona Lake, IN 1992, pp. 249-264.

54 בקו זה, השולל לחלוטין את הקשר בין ה-*tēbibtum* במארי לפולחן ולטהרה, והמתנגד לשימוש בעדויות ממארי להסקת זיקה בין מפקד לטהרה ברומא ובמקרא, המשיך לאחרונה גם ששון, מארי (לעיל הערה 39), עמ' 125-126.

לכאורה ישנה במקרא זיקה של המפקד לפולחן: בכתובים מן התורה מיועדים כספי כופר הנפש להימסר לאוהל מועד, ובסיפור המפקד של דוד המגפה שפרצה בישראל בעקבות המפקד של דוד נעצרת לאחר שבנה מזבח בגורן ארוונה, באתר שזוהה עם אתרו של מקדש שלמה (דה"ב ג' 1).⁵⁵ ברם, זיקה זו אינה מצויה במרבית האזכורים של מפקד במקרא. יתר על כן, גם במקומות שבהם היא ישנה, מהות הזיקה בין הפעולה המנהלתית של המפקד ובין הפולחן מקבלת ביטוי שונה מאשר במארי. בניגוד למארי, שם הזיקה המשווערת מבוטאת במונחים המשמשים עבור פעולת המפקד, בספרות המקראית המונחים המתארים את פעולת המפקד במקרא, כלומר נש"א ראש (שמ' ל' 12), פק"ד, מנ"ה וספ"ר, וכן שמות העצם הגזורים מהם (שמ"ב כד' 1, 2, 9, 10), אינם נושאים משמעות הקשורה לטהרה או לפולחן.⁵⁶

אם כן, הכתובים העוסקים במפקד, הן במקרא הן בארכיון מארי, מראים זיקה בין המפקד ובין הפולחן ורעיון הטהרה הפולחנית, שהיא לכל היותר בעלת חשיבות משנית. בצירופם יחד וקריאתם זה לאור זה, שימש פן משני זה נקודת קישור בין שני הקורפוסים וזכה בחשיבות יתרה לעומת הפן המנהלתי הדומיננטי של הטקסטים שעוסקים בפעולת המפקד. ברם, במארי לא נמצאה עדות לתפיסה דתית שלילית של המפקד, וגם במקרא תפיסה זו משתקפת במעט טקסטים בלבד. נדמה שהקריאה של הטקסטים מן המקרא וממארי יחד הגדילה את החשיבות של הפן הפולחני מעבר לשיעור הראוי, כתוצאה של 'השוואת יתר'.

אף על פי כן, יש מקום לזהירות מסוימת: ייתכן שעצם השימוש במונח המתקשר לטהרה פולחנית מעיד שהיו שכבות באוכלוסייה במארי שדווקא הניחו זיקה בין המפקד לטהרה ולפולחן. הטקסטים שבידינו הם מכתבים מנהלתיים שנוצרו על ידי המלך ופקידיו, ועל כן אין הם מעידים על אנשים שאינם שייכים לפקידות המלכותית,

55 ראו גם את השוואתו של רזין בין הקשר המשולש מפקד-מגפה-מקדש במקור הכהונה (שמ' ל' 11-16) לקשר המשולש מפקד-מגפה-הקמת מזבח לה' בסיפור מפקד יואב (מ' רזין, מפקדים ומגילות יחס ומשמעותם ההיסטורית לימי שאול ודוד², חיפה תשל"ז [תשל"ו], עמ' 51). ראו גם את דברי שלמה בחנוכת המקדש על התפילה לה' בעת רעב, דָּבָר ופורענויות אחרות (מל"א ח 37-40).

56 ראו BDB, ערכים: 'נָשָׂא' (עמ' 671, סעיף 3e), 'מָנָה' (עמ' 584) ו'מָפֵקֵד' (עמ' 823-824; ראו גם הערה 50 לעיל). משמעויות שם העצם 'מפקד' (שמ"ב כד' 9) גזורות ממשמעויות השורש פק"ד. לשורש זה כמה משמעויות וגוני משמעות, הגזורים ממובנו הבסיסי: זכירה – הן זכירה לטובה, הן זכירה במקרה של היעדר וחסרון. ראו ר' ויס, 'ה'הפכים' בלשון המקרא, משוט במקרא: סוגיות מקראיות, המקרא בקומראן, החומש השומרוני, ירושלים תשל"ו, עמ' 153-154; גרפינקל, מפקד (לעיל הערה 24), עמ' 69-72 (גרפינקל מביא גם עדות לשימוש של שם העצם 'מפקד' שלא במובן של ספירת אוכלוסין מכתובת פניקית מקפריסין, אך כפי שהוא עצמו מודה, כתובת זו קשה להבנה, וקשה להסתמך עליה [שם, עמ' 72]).

למשל בני השבטים, או על תפיסות העולם שבהן החזיקו. התנגדותם של אלו למפקד עשויה הייתה לשלב גם תפיסה מגית שלילית של פעולה זו, אלא שאין לנו כל מידע על כך. אולי, לו נמצאו כתבי בני השבטים ממארי, היינו רואים זאת במפורש. לפיכך, מכיוון שניתן להסביר את ההתנגדות למפקד גם ממניעים ראליים, נימוקים אחרים להתנגדות זו הם בגדר השערה בלבד. כך או כך, ממגוון הממצאים עולה כי תפיסה שלילית של המפקד בהחלט לא הייתה התפיסה היחידה, או אפילו השלטת, במארי או באימפריה הנאו-אשורית. כמו במארי, עולה הרושם שגם בישראל שררו תפיסות שונות של פעולת המפקד זו לצד זו.

ה. הזיקה בין מפקד למגפה: אפשרויות ומסקנות

בבחינת האמונות והדעות בדבר פן שלילי לפעולת המפקד מצאנו כי רק מיעוט של עדויות מציג תפיסה כזו: מן המקרא אלו חוק המפקד בשמות ל וסיפור המפקד של דוד בשמואל ב כד, ומחוץ למקרא, אלו מכתבים ממארי, ואולי גם הטקסטים מהאימפריה הנאו-אשורית. אופייה של תפיסה שלילית זו וחריפותה שונים בכל אחד ממקורות אלו. בטקסטים ממסופוטמיה רואים התנגדות 'עממית' של האוכלוסייה הנפקדת, לצד שיתוף פעולה עם השלטונות. גם אם התנגדות זו נבעה מתפיסה דתית 'עממית', הרי שלא נמסר על נימוק דתי להתנגדות זו, וניתן להסבירה גם במניעים של התנגדות לשלטון המרכזי. בחוק המפקד בספר שמות מוצגת סכנת הנגף שבמפקד, אך גם הדרך למנוע אותה. סיפור המפקד של דוד מבטא תפיסה קיצונית עוד יותר: רק בו המפקד מוצג כחטא באשר הוא. בניגוד לשמות ל 11–16, לפי שמואל ב כד אין כל אפשרות לקיים מפקד בלא עונש מוות המוני.

עם זאת, המקורות הללו אינם מציעים הסבר לתפיסה השלילית של המפקד, כל שכן את התפיסה שלפיה פורענות של מוות גלומה בעצם פעולת המפקד. הם מציגים אותה כאילו היא ברורה וידועה.⁵⁷ הנימוקים השונים שניתנים במקרא גופו ובפרשנותו מעידים שלא כך היה הדבר.

הסבר אפשרי ראשון, שהוצע גם לעיל, הוא רקע ראלי של פחד עממי של חלקים מן האוכלוסייה מפני מפקדים שנתפסו כאמצעי להשתעבדות לשלטון מרכזי.⁵⁸ פחד

57 כך פרופ' על המפקד של דוד (W. H. C. Propp, *Exodus 19-40* [AB], New York 2006, p. 535).

58 ראו למשל ספייזר (מפקד [לעיל הערה 4], עמ' 25) ולוק (מפקד [לעיל הערה 47], עמ' 87) לאפשרות של זיקה שנוצרה בין המפקד למגפה בעקבות מגפות שפרצו בהתקהלויות של אנשים, כגון במחנות לוחמים בעת פקידתם. גרסיאל טוען שבסיפור המפקד משתקף פחד עממי מפני מפקדים, שאפיין חברות במעבר משלטון שבטי לשלטון ריכוזי-ממלכתי, מפני שהמפקד נתפס

עממי' זה הוא שנחשב כעומד מאחורי הכתובים שמציינים את הסכנה האפידמית שבביצוע מפקד: כאשר היא מתפרצת (סיפור המפקד של דוד) או כאשר היא נמנעת באמצעות כופר נפש (שמ' ל' 11–16).⁵⁹ על הסבר זה הוספו הסברים המתבססים על אמונות שעדויות להן נמצאו בישראל ובתרבויות מזרח-קדמוניות נוספות, גם אם אלו לא מוזכרות במפורש בכתובים המתייחסים למפקדים במישרין: החשש מפני 'עין הרע', היא הסכנה הטמונה בראייה של מספר בני העם;⁶⁰ והאמונה כי מנייה ורישום מדויק של העם מסוכנים לבני אדם ושומרים לאלוהות בלבד. ה' לבדו יודע את מספר הכוכבים ואת שמותיהם (ראו תה' קמז 4), והוא בעל המנדט הבלעדי לספור את העם במטרה 'להרבות את ישראל ככוכבי השמים' (דה"א כז 23). ברם, ריבויי ההצעות משמעו שאין פתרון אחד ברור, והשאלה בדבר הסיבה לדעה שהמפקד טומן בחובו סכנת מוות נותרת בלא מענה.

זאת ועוד, אף על פי שתפיסת המפקד כטומן סכנת מגפה משוללת מאפיינים של אמונת הייחוד הישראלית או סממנים אחרים של האמונה באלוהי ישראל דווקא, בכל זאת היא נמצאה אך ורק במקרא. בכל הנוגע לתיאור ביצוע הפעולה המנהלית הבסיסית לכאורה של המפקד משמש המקרא עדות יחידה לתפיסה התאולוגית הרואה במפקד חטא שעונשו פורענות מוות. יתרה מזאת, המקרא מכיל לא רק את חוק המפקד, שמבטא דעה על היות הנגף סכנה אפשרית מן המפקד, אלא גם את שמואל ב כד, הטוען שהיא בלתי נמנעת, ובכך מצייר תמונה מסוגה במזרח הקדום כולו.

ד"ר שירה ג' גולני, מרכז אוריון לחקר מגילות מדבר יהודה והספרות הקרובה להן ומפעל המקרא, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים 9190501. Research Unit Biblical Studies, KU.

Leuven

shira.golani@mail.huji.ac.il

כ'מכשיר לאבדן חופש וזכויות והשתעבדות מופלגת לשלטון המרכזי' (גרסיאל, מפקד דוד [לעיל הערה 3], עמ' 139).

59 יפת טוענת שקישור טיפולוגי הוא שהוביל לחיבור שני סיפורים עצמאיים מתקופת דוד: סיפור על מפקד וסיפור על מגפה, אך אינה מסבירה את מהותו או את מקורו של קישור זה (יפת, דברי הימים [לעיל הערה 10], עמ' 131–132, הערה 434).

60 ניסוח ראשוני של תפיסה זו מצוי בספרות חז"ל (ראו בבלי, יומא כב ע"ב), אך בניסוחה המפורש על אודות מהות דמונית הטמונה במפקד היא מופיעה לראשונה בימי הביניים, בפירוש רש"י לשמ"ל 11: 'שהמנין שולט בו עין הרע והדבר בא עליהם כמו שמצינו בימי דוד'. לדעה זו במחקר המודרני ראו R. Ulmer, *The Evil Eye in the Bible and in Rabbinic Literature*, Hoboken 1994, p. 158; N. Wazana, 'A Case of the Evil Eye: Qohelet 4:4-8', *JBL* 126,4 (2007), pp. 686-687. בניגוד לדעה זו, אני סבורה שבסיפור המפקד של דוד מוצגת סכנה שבראית מספר בני העם (בעיקר בדברי יואב וגד בפס' 3 ו'13 [בהתאמה]), אך לא התפתחות שלה לכדי התייחסות, גם לא מובלעת, ל'עין הרעה', כמהות דמונית של ממש.